

RELIGIÓ, ETNICITAT I NACIÓ A MALTA

Un comentari a propòsit de *Society, Culture and Identity*
in *Early Modern Malta*, de Carmel Cassar

Silvia Bofill Poch

Gemma Orobitg Canal

Universitat de Barcelona

"Quines foren les raons que varen induir la Malta Moderna a privilegiar certs esdeveniments històrics de manera que aquests esdeveniments vinguessin a constituir el substracte cultural de la societat maltesa?" (2000: 199, Mireva Publications, Msida [Malta]). Aquesta és la interrogació amb la qual s'inicia el capítol "The Foundations of an Ethnic Community" del llibre *Society, Culture and Identity in Early Modern Malta*, de l'antropòleg i historiador maltès Carmel Cassar. Aquesta pregunta vertebrava els diferents capítols d'un llibre que té com un dels objectius principals "mostrar com els maltesos experiencien, reconstitueixen i 'usen' la història fins i tot avui" i com aquesta vivència de la història estructura la identitat del poble maltès (: 200). El llibre, sobretot en els seus darrers capítols, evidencia com a l'Edat moderna es crea des de les elits aristocràtiques i religioses malteses una versió de la història —o, més exactament, una memòria històrica— que dóna lloc al que l'autor anomena una "cultura d'estat" que acabarà essent compartida per la col·lectivitat social maltesa.

En aquest punt, un dels eixos centrals del llibre és la idea —desenvolupada per M. Halbwachs a *Les cadres sociaux de la mémoire* (1925) i a *La mémoire collective* (1950)— que la "memòria és sobretot una imatge socialment construïda del passat que ajuda a legitimar un ordre social present on els seus membres comparteixen un passat comú" (: 206). La memòria, insisteix l'autor —en els termes de J. Goody i I. Watt a *Literacy in traditional societies* (1968)— és la història experienciada com a narració i transmesa de generació en generació com a tradició compartida per un grup ètnic, la qual, a més, està subjecta a canvis que responen a les necessitats i a les tendències de cada moment present (: 206-207).

Però, quines són les especificitats en el context maltès d'aquest "procés històric de construcció de la comunitat, un procés que està involucrat en l'estructuració de les pràctiques socials" i, com diu l'autor, en la constitució de l'estructura social, política i cognitiva de la identitat maltesa contemporània? (: 206). Carmel Cassar situa com a esdeveniment central d'aquest procés el Setge de l'armada turca l'any 1565, el qual va "implicar una transformació radical de l'illa en tots els nivells de la vida" (: 17).

En aquest punt l'anàlisi historiogràfica i la narració col·lectiva de la història, que es comença a escriure precisament després del Setge i que fonamenta fins avui la identitat maltesa, coincideixen, però per donar-nos —i així ho recull l'organització dels capítols del llibre d'en Cassar— dues formes diferents de narrar el passat maltès. La primera, la que es desenvolupa en aquest llibre, és la que es construeix a partir de la idea braudeliana que "la geografia, l'economia i els problemes socials, la religió i les influències culturals interaccionen amb les masses més que els polítics o la diplomàcia" (:xxv). Així, "un entusiasta de Braudel, el Dr. Carmel Cassar —assenyala Peter Burke en la introducció que fa al llibre— comença amb la geografia històrica, continua amb l'economia (especialment el comerç de gra), la demografia (en particular la migració) i l'emergència d'una nova forma d'estat, abans de centrar-se en la cultura, oral i escrita, urbana i rural, religiosa i secular (: XXI). La segona narració de la història maltesa és analitzada minuciosament per Cassar en el llibre quan en els darrers capítols ens presenta els punts centrals d'aquesta història maltesa que van començar a escriure els historiadors maltesos del segle XVI des del punt de vista de les noves elits malteses, que buscaven, des de feia unes quantes dècades, institucionalitzar el seu poder: els Cavallers de l'Ordre de Saint John que comanden un procés d'"invenció de la tradició" (: 208).

Potser és el moment de fer un parèntesi aclaridor reprenent els mateixos termes de Carmel Cassar (Carmel Cassar [2000] *A Concise History of Malta*, Msida: Mireva Publications). L'Orde de Saint John, oficialment fundada a Jerusalem el 1113 per oferir servei hospitalari als pelegrins a Terra Santa, aviat prengué un rol militar i s'implicà a les Croades. Després de ser expulsats de la seva fortalesa a Acre el 1291, i després d'una estada temporal a Xipre, l'Orde va passar els següents anys (1309-1522) a l'illa de Rhodes. Integrat per cavallers procedents de famílies aristocràtiques d'arreu d'Europa, la seva organització interna reflectia una diversitat i una divisió per llengües cadascuna de les quals s'agrupava en el que eren coneguts com a Albergs. Com a grup, els Cavallers escollien un cap o *Grand Master*, la designació del qual era vitalícia. La presa de Rhodes pel Otomans els obligà a rodar pel Mediterrani durant anys fins que el 1523 Carles V, emperador romà i rei d'Espanya, els oferí l'illa de Malta, Gozo i la fortalesa de Trípoli en pagament per la seva tasca de defensa del Cristianisme. S'hi establiren el 1529.

The Great Siege of Malta and The Knight of St. John
"You haven't experienced Malta until you've experienced it"

El Gran Setge de Malta i els Cavallers de St. John
"No has experimentat Malta fins que no has experimentat el Setge"

Valleta (Malta), 2004

Si ens ha interessat proposar el comentari d'aquest llibre per a aquest monogràfic dels *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia* sobre "Nacions vs. Estats" és, entre d'altres coses, perquè el que ens presenta Carmel Cassar per a la Malta dels segles XVI al XVIII és d'una forta actualitat en el context maltès contemporani, marcat per la seva independència efectiva de la corona britànica l'any 1964 —definitivament l'any 1979— i per la seva integració a la Unió Europea l'any 2004.

Una de les visions que pot suscitar interrogacions a algú que es passeja durant uns dies per I.a Valletta, la capital maltesa —que porta el nom del Grand Master I.a Valletta dels Cavallers de Saint John, el qual entre el 1558 i el 1568 no sols va conduir la victòria contra l'exèrcit turc, sinó que va imposar taxes i lleis fent entrar Malta, segons els treballs d'alguns historiadors maltesos, en la línia dels desenvolupaments polítics de la

majoria d'Estats europeus del segle XVI (: 85-86)— o per les principals ciutats malteses d'interès turístic com ara Mdina (o Rabat) a l'illa de Malta o Victòria/Rabat a l'illa de Gozo, són els cartells o els fullets anunciant el que s'anomena, en termes genèrics, "The Malta Experience", la qual pren en cada ciutat la seva especificitat local: "The Malta Experience" (La Valletta), "The Great Siege of Malta & The Knights of Saint John" (La Valletta), "The Knights of Malta" (Mdina), "The Mdina Experience" (Mdina) "Total Experience of Medieval Times" (Mdina), "Gozo Experience: Gozo 360°" (Rabat). Totes aquestes propostes —incloses dins dels itineraris turístics— tenen com a punt comú la idea de fer *experienciar* Malta a partir de fer *experienciar* el passat maltès: "No haureu experienciat Malta fins que no l'heu experienciat sota el Setge." Aquesta és la idea central dels anuncis d'aquests productes audiovisuals que es presenten en dos tipus de formats. Uns en format diaporama, en què es reconstrueix una història visual, narrada per una veu en *off* amb un fons musical, a partir de fotografies dels vestigis arqueològics i arquitectònics d'avui, de diapositives d'obres pictòriques i d'escultures de diferents èpoques, com també de fotografies anteriors a la Segona Guerra Mundial. El context del visionat és una sala de projeccions amb un sistema de traducció a 12/14 llengües. L'altre format convida el visitant a passejar per un recorregut marcat per diferents àmbits en què es reconstrueixen, a escala natural, aquells que es presenten, també en una narració traduïda a diferents idiomes, com els personatges i els moments centrals de la història maltesa.

El que es va fent evident al visitant és que tots aquests audiovisuals es focalitzen en una sèrie d'esdeveniments —aprofundint més en uns o en d'altres però dins d'una seqüència d'esdeveniments comuna— que construeixen una narració sobre l'heroisme bel·licodefensiu del poble maltès, insistint en el seu rol central en la difusió i defensa del Cristianisme, des de l'any 60 d C, en el qual es situa l'estada i els miracles de sant Pau a Malta, passant pel segle XVI amb l'Ordre de Saint John i amb l'aturada de l'expansió turca arrel del resultat del que es coneix com el Primer Gran Setge. I, finalment, la Segona Guerra Mundial insistint en el lloc central de la resistència maltesa —és el que es coneix com el Segon Gran Setge—, en particular de la seva capital, La Valletta, per aturar l'expansió feixista, donant suport estratègic i humà a la campanya de Rommel al Nord de l'Àfrica. "Malta, la fortalesa d'Europa": aquesta és una expressió que reproduïxen alguns llibres d'història maltesa i que recullen també les "Experiences" i que dóna sentit als forts i les muralles que integren el paisatge maltès.

Aquesta descripció ens porta novament al llibre de Cassar i a una altra de les qüestions centrals que s'hi desenvolupen en relació amb la construcció de la memòria maltesa: l'anàlisi del lloc que determinants esdeveniments tenen en el relat de la memòria

històrica. L'any 1565, després del Gran Setge —insisteix Cassar— es revisita la història maltesa. "Certs esdeveniments varen ser interpretats localment d'una manera en què se'ls va investir d'un contingut simbòlic, convertint-los en 'tipus' de com les coses haurien de ser. Els temes fonamentals varen ser: la conversió de Malta al Cristianisme per sant Pau al 60 d C; l'expulsió dels musulmans i l'alliberament dels maltesos cristians pel comte Roger el Normand; i finalment, la defensa heroica dels Cavallers de l'Orde de Saint John i dels maltesos davant els invasors musulmans sota el comandament de La Valletta al 1565. Aquests diferents esdeveniments, ens descriu minuciosament Carmel Cassar, s'inclouen a la memòria històrica maltesa per addicionar-hi, dins d'una lògica cultural, el que són avui els tres principals components de la identitat maltesa: la religió, la llengua i la "Maltese polity" (: XXX). Aquesta forma de lligam amb el passat històric, la que fa sorgir en el relat del culte a sant Pau la conversió al Cristianisme, en l'episodi del comte Roger el Normand no només el reforçament de la fe catòlica sinó també d'una llengua, el maltès —d'origen semític—, que sobreviu enmig d'un context llatí, i en la narració sobre el període en que Malta va estar sota l'ordre hospitalària dels Cavallers de Saint John el sentit de pertinença i de solidaritat davant l'enemic comú àrab i turc, permet identificar, ens diu Cassar, l'"ethnos" maltès. En aquest sentit, el cas maltès, tal com el presenta Cassar, és un bon exemple de la manera com els vincles amb el passat poden esdevenir el fonament per a la reivindicació d'una identitat ètnica present.

I Cassar, en diferents moments del llibre, emfasitza el fet que aquesta història és una història escrita en la mateixa època dels Cavallers de l'Orde de Saint John. Sobretot, ens diu l'autor, després de l'experiència traumàtica del setge turc i de les noves relacions, significatives políticament, que sorgeixen a nivell nacional, emergeixen tota una sèrie d'autors que escriuen la història des del punt de vista de l'Orde (: 231).

L'últim dissabte de juliol, la "Festa" de Sant Domènec

Plaça St. Gwan
Valleta (Malta) 2004

El darrer diumenge de juliol:
el paisatge de la "Festa"

Carrer Merkanti,
Valletta (Malta) 2004

En vista d'aquesta constatació, sorgeix una altra pregunta a què l'autor dóna elements de resposta: com aquestes representacions dels esdeveniments que es generen des de les elits, responent als seus interessos, s'incorporen dins la memòria col·lectiva —amb la qual, en molts casos, no són obligatòriament coincidents— com a mites i símbols del grup ètnic en generacions successives? En resposta a aquesta pregunta, Carmel Cassar desenvolupa la idea que és a partir del Setge de 1565 que neix un sentit de "solidaritat" col·lectiva —*esprit de corps*, ens diu, en el sentit en què el defineix G. Simmel a *Conflict and the Web of Group Affiliations* (1964) o sentit de comunitat— entre els diferents estrats que constitueixen la societat maltesa: la societat urbana per una banda, i la societat agrària amb una forta tradició cultural per una altra. Davant l'amenaça turco-otomana ambdós estrats —o comunitats, com en diu l'autor—, sense lligams ni vincles de cohesió entre ells, troben un punt d'encontre en la religió. Alhora, la classe o elit dirigent, l'Orde dels Cavallers de Saint John, s'identifica amb l'estat en tant que protector i garant de l'ordre polític. "A partir de l'"aculturació" dels

estrats urbans baixos i mitjans, les elits aconseguïen consolidar-se i prolongar la seva vida social mitjançant mites i símbols, valors i memòries cultivades durant generacions i que al segle XVII han esdevingut l'herència i el repertori cultural de la proto-nació maltesa" (: 208). Ser maltès —no es sobrer insistir-hi, sembla voler dir-nos Cassar—, evoca connotacions amb sant Pau i el Cristianisme des d'una perspectiva històrica i cultural. La consciència ètnica maltesa, fonamentada sobre aquests trets identitaris distintius, apareix així profundament arrelada o incrustada en la cultura cristiana, que arrenca —segons afirma la mateixa memòria històrica contemporània — amb l'arribada de sant Pau a l'illa, i es consolida amb la presència dels Cavallers de Saint John i el seu posicionament en defensa del Cristianisme contra l'amenaça musulmana.

Una idea important aquí és que al costat d'aquesta història escrita des de la perspectiva de l'Orde, que és la que es convertí en dominant i la que ha passat en certa manera a la memòria col·lectiva, hi ha tota una sèrie d'autors que a la mateixa època escriuen una versió de la història distinta. Es tracta d'una història crítica amb la

Valleta (Malta)
2004

usurpació del poder local a les parròquies i als *contestabili* —els representants del poble en el consell de Mdina, la capital de la zona durant l'època medieval— per part de l'Ordre de Saint John, la qual s'imposa en l'àmbit rural a través dels seus capitans de milícia, els quals investeix de la mateixa importància política i social que havia tingut el sacerdot cap de parròquia fins al moment (: 231-232).

Aquesta idea ens porta als primers capítols del llibre, on l'autor descriu amb detall de dades la nova situació social, política i econòmica que sorgeix al segle XVI, després del Setge, en el context d'una doble contradicció: per una banda, la destrucció física i la desarticulació social que pateix el món rural i, per una altra banda, l'emergència de la Malta urbana i d'una consciència ètnica col·lectiva. Efectivament, en els sis primers capítols Cassar analitza aquestes transformacions —econòmiques, demogràfiques, familiars i socials en general— articulades a partir, entre d'altres, de dues idees centrals. La primera d'aquestes idees és que la destrucció del món rural, i la immigració massiva cap la ciutat i cap a l'illa de Sicília, constitueixen les bases del desenvolupament de l'estat maltès. L'altra idea és que el nou sistema fa emergir una estructura social dual que dona lloc a dos "blocs culturals" diferents estrictament separats l'un de l'altre: la "cultura del camp" a l'interior al voltant de la ciutat de Mdina i la "cultura urbana" als ports, amb centre a la capital Valletta (: 27). És simbòlicament important que la capital de l'època antiga i medieval, Mdina, es trasllada, després del Setge, a La Valletta pel *Grand Master* de l'Ordre de Saint John.

Aquesta dicotomia rural/urbà forma part d'un procés de transformació social, constata Cassar, però també esdevé un dels debats centrals —oposició o articulació— dins la historiografia maltesa des del segle XVI. A partir de la presentació d'aquest debat, Cassar planteja una altra qüestió d'interès: la idea que l'atribució de característiques ètniques —i en aquesta línia s'articulen les representacions dicotòmiques, en principi, del món rural i del món urbà que fan els escriptors maltesos del moment— ha de ser vista com un acte de resistència (: 245).

Efectivament, com descriu Cassar el procés de transformació radical de la societat maltesa als segles XVI i XVII, en què La Valletta, la capital, monopolitza els recursos econòmics i administratius del nou estat i els valors del món urbà esdevenen hegemònics dins del conjunt de la societat maltesa, té a veure amb la manera com les elits intel·lectuals, encarregades de relatar la història, busquen en el món rural una font de distintivitat i legitimitat de la identitat ètnica maltesa. Va ser tanta la influència de la capital sobre el món rural —emfatitza l'autor— que, per una banda, el camp fou simbòlicament equiparat per les elits intel·lectuals amb l'absoluta manca de cultura. Però, per una altra banda, les elits —continua l'autor— "aprenueren a utilitzar la cultura rural per a les seves connexions simbòliques" (: 253). Aquesta recuperació dels

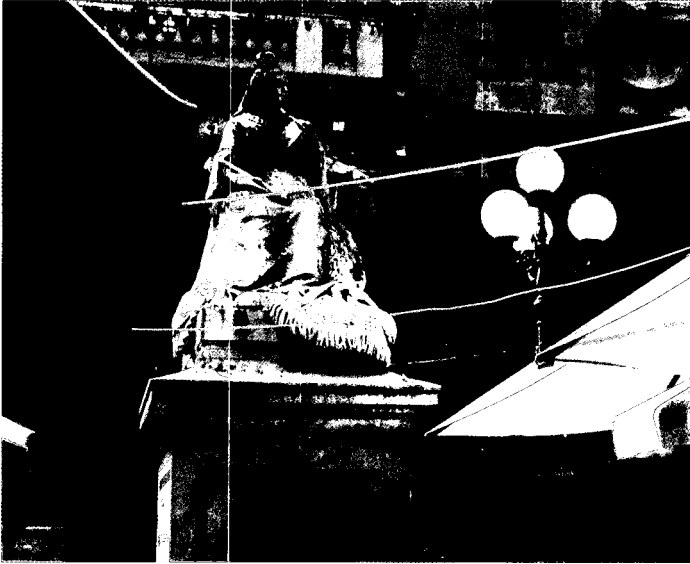

valors del món rural com a dipositaris de "tradició" i autenticitat per legitimar els reclams d'identitat ètnica la trobem dins la historiografia maltesa —segons ens mostra Cassar— ja al segle XVII (en autors com Abela) i de manera especial a finals del XVIII (en autors com Agius De Soldanis i Vassalli), seguint les idees de la Il·lustració francesa i l'emergència dels nacionalismes que se'n deriva. En aquest context, "el simbolisme rural s'invoca per tal de resistir els embats de les cultures externes i preservar antics models de comportament considerats indispensables per a la supervivència ètnica maltesa" davant l'heterogeneïtat del món urbà (: 253).

L'expulsió dels Cavallers de l'Orde de Malta per Napoleó (1798) —i així arribem a l'epíleg del llibre—, la posterior insurrecció contra la dominació francesa que desencadenà l'expropiació de les propietats eclesiàstiques (: 270), insisteix el relat històric maltès, i el que es presenta com l'"acord" amb els britànics —que permeteren la lliure pràctica de la religió però no dels drets polítics de Malta, que esdevingué colònia de la corona el 1813 (: 271)— van avivar la consciència ètnica maltesa. "L'encontre maltès amb aquests dos Grans Poders, i les seves altament sofisticades civilitzacions, obligaren alguns maltesos a considerar, primer els francesos, i després l'imperialisme britànic, com a punts de referència i com a possibles models. Aquesta aparent deferència és acompanyada de la profunda creença que els maltesos són moralment superiors, i que utilitzen aquesta creença com a forma moral d'autodefensa. Com els pobles políticament dominats, els maltesos s'aferren a la seva fe catòlica i als seus costums locals amb una gran tenacitat. Al capdavant, els models locals de comportament vénen a diferenciar els membres de la comunitat maltesa del forasters, i així serveixen com a 'guardes de frontera' de la comunitat maltesa" (: 264).

La religió, insisteix Cassar, articula en el cas maltès un procés de homogeneïtzació cultural que és compartida com a forma de vida i que és experimentada com una marca diferenciadora entre els maltesos i els no-maltesos (: 286). Els herois culturals —sant Pau, el comte Roger o els Cavallers de l'Ordre de Saint John: tots ells lligats al Cristianisme maltès— i el Culte als Sants es configuren com els tòtems que representen a la comunitat. La seva essència sagrada —planteja l'autor recuperant els plantejaments d'Émile Durkheim a *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (1912)— que incorporen pel fet d'ésser erigits com els símbols de la societat, els converteix en l'expressió i el fonament dels sentiments i dels valors socials de comunitat (: 279). La religió, els mites i els símbols que s'hi associen en el cas maltès, conclou el llibre de Cassar, tenen únicament sentit per els maltesos. Són valors ètnics que no comparteixen, que estan desproveïts de sentit per a l'estranger a la comunitat ètnica (: 286).

Per finalitzar aquest comentari, val la pena fer referència a una altra de les idees que completa les qüestions centrals que planteja l'autor d'aquest llibre per a l'anàlisi

Queen Victoria

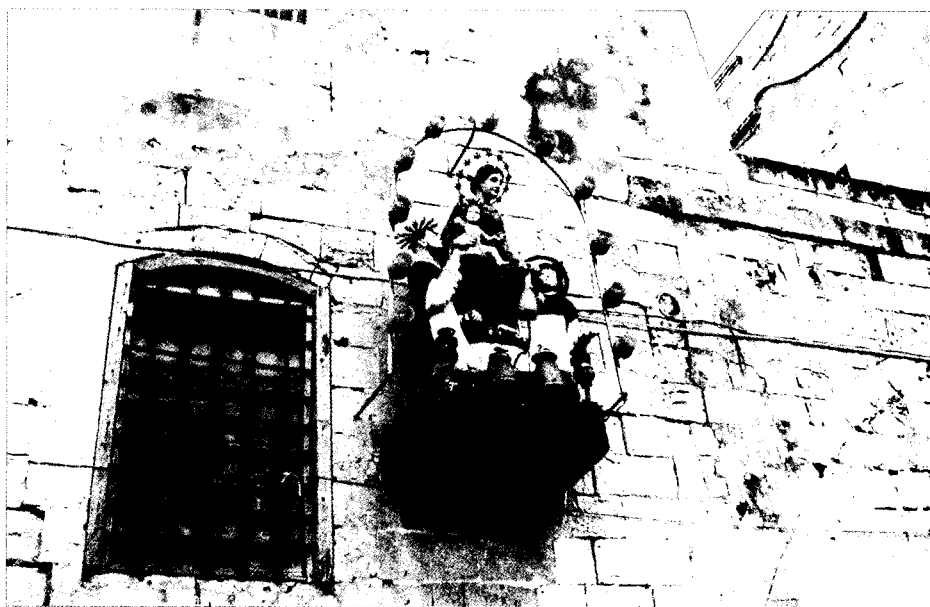
Plaça de la República
Valleta (Malta) 2004

del procés de construcció de la memòria col·lectiva i del seu lloc en la construcció de la identitat ètnica. Aquesta darrera qüestió té a veure amb allò que se silencia, amb allò que s'obvia en els relats de la memòria de la comunitat, i que es constata en la manera com la història de la nació maltesa es mostra avui al visitant.

Del 28 d'abril al 31 de juliol del 2004 es podia visitar al Museu Arqueològic de La Valletta l'exposició *Malta. Roots of a Nation - The Development of Malta from an Island People to an Island Nation*. Es tracta d'una exposició organitzada dins dels actes oficials de celebració de l'adhesió de Malta a la Unió Europea. Es presentava com "una exposició d'objectes que mostra deu dels sectors principals que formen les bases de la *Nacionalitat* maltesa amb cada sector desenvolupat per un expert en el camp". L'exposició s'iniciava en una sala on es presentava la geografia, la flora i la fauna malteses — sense oblidar-hi al falcó maltès, un exemplar del qual era enviat cada any simbòlicament a Carles V per l'Orde, en agraïment per haver-los lliurat Malta l'any 1523—. L'exposició continuava per un passadís en què es reproduïa a banda i banda la cronologia de la història maltesa, des del Neolític, passant pels fenicis (780 a.C.), els romans (218 a.C.), els bizantins (535), els àrabs (870), els normands (1091), els castellano-aragonesos (1268) —arran de la caiguda del regne de Sicília a les mans de Pere II de Catalunya-Aragó, els maltesos reconegueren el nou sobirà català—, l'Orde de Saint John (1530), els francesos (1798), el protectorat britànic (1800), la Independència (1964), la República (1974) i l'adhesió a la Unió Europea (2004). En les sales següents cadascun d'aquests

moments apareixia objectivat en un parell de vitrines que prenien, per cada època, una línia temàtica distintiva. Així per exemple, la Segona Guerra Mundial per al període del protectorat britànic: els uniformes, les llistes de morts maltesos en el bàndol aliat, les condecoracions militars i les fotografies dels militars maltesos condecorats per la corona britànica. L'exposició conclouïa en una sala on apareixia reproduïda la llista dels Primers Ministres maltesos des de la Independència fins als nostres dies.

Una de les impressions/intuïcions que podia provocar la visita de les quatre sales de l'exposició a unes visitants que ja havien experimentat Malta a partir d'aquestes propostes turístiques audiovisuals com les "Experiences", era la d'una sorprenent, desconflictuada —l'essència del conflicte és sempre una amenaça exterior (: 262)— i, en certa manera, reconfortant continuïtat —es crea una unitat ètnica en la defensa davant l'estranger— (: 262). Aquestes diferents visites ens feien participar d'una il·lusió col·lectiva: coneixiem la història de Malta! L'exposició *Malta. Roots of a Nation* seguia el mateix fil de la narració 'tipus' —en el sentit de narració 'ideal'— de la història maltesa que hem anat descrivint a partir del llibre de Cassar, però posant l'èmfasi sobretot en els períodes de la Segona Guerra Mundial i Republicà. Només apareixia a l'exposició una informació que s'obviava a les "Experiences": la referència i l'explicació de l'origen àrab de la llengua maltesa i d'una població procedent del Nord de l'Àfrica, tot i que aquesta possible "arabitat/africanitat" de la identitat maltesa quedava

molt lluny en el temps i es diluïa a bastament davant la rellevància dels esdeveniments posteriors. La referència a l'origen semític de la llengua maltesa adquiria sentit sobretot en la definició de la identitat maltesa dins del context europeu. Tot i així, seguint amb el plantejament del llibre que es ressenya, diversos elements de la història maltesa continuen absents: s'obvia la forma autocràtica i despòtica com La Valletta i, en general, l'Orde dels Cavallers de Saint John, van governar els maltesos (: 283); se silencia el govern autocràtic dels britànics que negaren durant anys els drets polítics als maltesos (: 271); i s'esborra també l'episodi de l'èxode massiu de maltesos, després de la Primera i de la Segona Guerra Mundial, a Austràlia i el Canadà com a resultat i encoratjats per la política britànica (Lawrence F. Attard [2003] *Profiles in Maltese Migration*, San Gwann, Malta: PFC).

Per concloure, cal fer una constatació: el punt comú entre la historiografia maltesa des del segle XVI i aquesta narració 'tipus' de la història maltesa que configura la memòria col·lectiva és l'interès per mostrar, i d'acord amb els casos fonamentar, com s'esdevé un estat-nació i, més concretament, un estat-nació europeu. L'emergència gradual de Malta com a illa-estat presenta una condició històrica i social única que condueix cap a la transformació completa de la societat maltesa i que la lectura d'aquest llibre *Society, Culture and Identity in Early Modern Malta* ens fa evident.

